

PREKESTOLEN I RINGEBU STAVKIRKE

Vurdering før behandling

Tone Marie Olstad

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU)

Storgata 2, Postboks 736 Sentrum, 0105 Oslo

Telefon: 23 35 50 00

www.niku.no

Tittel Prekestolen i Ringebu stavkirke Vurdering før behandling	Rapporttype/nummer NIKU Oppdragsrapport 122/2014	Publiseringsdato 11.10.2014
	Prosjektnummer 1561081-14	Oppdragstidspunkt Juli 2014
	Forsidebilde Detalj av «karyatide» på prekestolen. Foto: NIKU 2014	
Forfatter(e) Tone Marie Olstad	Sider 17	Tilgjengelighet Åpen
	Avdeling Konservering	

Prosjektleder Tone Marie Olstad
Prosjektmedarbeider(e)
Kvalitetssikrer Merete Winness

Oppdragsgiver(e) Riksantikvaren

<p>Sammendrag Prekestolen i Ringebu kirke har behov for behandling. Rapporten beskriver prekestolen og tilstanden, og kommer med forslag til behandling.</p>
--

<p>Emneord Stavkirke, prekestol, konservering, kirkeinventar</p>
--

Avdelingsleder

Merete Winness

Innholdsfortegnelse

1	Bakgrunn	7
1.1	Hensikt med vurderingen	7
1.1.1	Vurderingsmetode og omfang	7
2	Kort beskrivelse av prekestolen	7
2.1	Tidligere behandling av prekestolen	8
3	Prekestolens tilstand	9
3.1	Treverk og konstruksjon	9
3.2	Bemaling	9
4	Rense – og konsolideringsprøver	12
5	Forslag til tiltak	13
6	Vedlegg	15
6.1	Vedlegg 1	15
6.2	Vedlegg 2	17

1 Bakgrunn

Det er i 2010 observert at prekestolen har behov for behandling. Se notat fra NIKU, v/ malerikonservator Anne Ørnhøi til Lars Smedstadmoen (Ringebu kirkelige fellesråd) datert 16.12.2013. Notatet er vedlagt rapporten, se vedlegg 1.

1.1 Hensikt med vurderingen

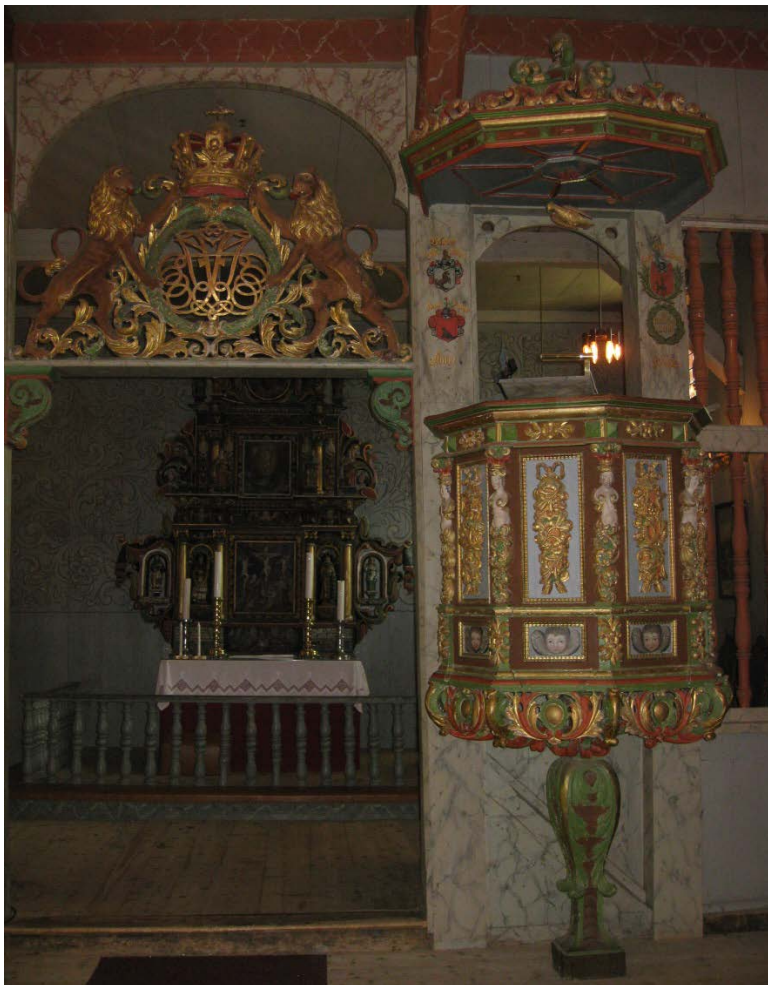
Hensikten med vurderingen på stedet 11. juli 20114 var å vurdere prekestolens behov for behandling, og å komme med forslag til tiltak innenfor en allerede definert budsjettamme.

1.1.1 Vurderingsmetode og omfang

Prekestolen er vurdert fra femtrinns gardintrapp med arbeidslampe og lommelykt. Vurderingen er gjort med hodelupe. Vurderingen ble gjort i løpet av 4 timer i kirka. Prekestolhimlingen er vurdert fra gardintrappa og fra galleriet. Det var ikke mulig å gjøre en nøye vurdering av himlingen.

Det ble gjort rens- og konsolideringstester

2 Kort beskrivelse av prekestolen

Prekestolen i Ringebu stavkirke sett mot koret.

Prekestolen er datert til 1703 og sies å være samtidig med kongemonogrammet i korskillet.¹

Prekestolskurven er sekskantet, med seks like felt. Hvert felt er en ramtre-fylling konstruksjon med en midtre hovedfylling og mindre fyllinger oppe og nede. Det er profilert listverk på overgangene i hvert hovedfelt som deler hvert felt horisontalt i tre. De to øvre fyllingene har påsatte dekorative utskjæringer. I den nedre fyllingen er det malt et englehode. Karyatider² markerer overgangen mellom feltene. Kurven avsluttes oppe med en profilert gesimslist. Nede avsluttes den med gjennombrutt akantusskurd. Kurven står på en utsveifet og utskåret sentral fot.

Himlingen er som kurven sekskantet. Den er hengt opp med jernstag fra oversiden og til veggen. Alle synlige elementer er malt. Himlingen domineres av utsveifete og utskårne elementer. En utskåret due henger fra en blomst på undersiden av himlingen.

Utvendig er alle elementer malt eller forgyllt. Forgyllingen dominerer kurven. I tillegg er det brukt grønt, rødbrunt, gråblått, rødt og karnasjonsfarge.

2.1 Tidligere behandling av prekestolen

Fotodokumentasjon i Riksantikvarens arkiv viser at prekestolen er tidligere overmalt. Det er ikke dokumentert når dette er gjort. Prekestolen ble «fargerestauret»/tilbakeført til de antatt opprinnelige fargene på begynnelsen av 1900-tallet. Sannsynligvis i forbindelse med den store restaureringen av kirken i 1920-årene.³ Foto i Riksantikvarens arkiv datert 1929 viser prekestolen med farger som sannsynligvis er som dagens farger.

¹ Dateringen er hentet fra: <http://www.stavechurch.no/historikk.asp> (besøkt juli 2014)

² En karyatide er en søyle eller pilaster skulptert som kvinneskikkelse. Jeg har tolket dette til å være kvinner, men en har skjegg, så det er mulig at det er atlanter, dvs karyatidenes mannlige motstykke.

³ Informasjon om denne restaureringen finnes i Riksantikvarens arkiv.

Udatert postkort i Riksantikvarens arkiv viser prekestolen med overmaling.

Prekestolen ble behandlet av Riksantikvarens konservatorer i 1982. Se vedlegg 2.

3 Prekestolens tilstand

Vurderingen er konsentrert om kurven.

3.1 Treverk og konstruksjon

Treverk er vurdert til å være i god stand og uten råte. Konstruksjonen synes å være solid. Den nedre, gjennombrutte utskjæringen er brukket i begge ender, bortsett fra i feltet mot sør, nærmest korsillet. Dette kan tyde på at kurven har vært plukket fra hverandre og satt sammen igjen.

I feltet mot sør, nærmest korsillet er den nedre gjennombrutte utskjæringen brukket.

Duens oppheng er svakt.

3.2 Bemaling

Den dekorerte flaten er en blanding av antatt opprinnelig dekor og senere overmalinger. Dette ble ikke fullstendig kartlagt som en del av vurderingen. Antall malinglag kan ha betydning for konsolideringen.

Foreløpig vurdering av dekorlagets dateringer:

Kurv:

Lys blågrå, grønn, rød og brun maling: Sekundær oppmaling, sannsynligvis 1920-årene.

Gull: I hovedsak sekundært lagt opp som oljeforgylling på gulgrønn farget gullgrunn (1920-årene eller senere). Gullet på de nedre gjennombrutte utskjæringene er vurdert til å være opprinnelig.

Malerier i nedre felt: Avdekket ned til opprinnelig dekor.

Karnasjon: Ikke vurdert

Himling:

Undersiden ser ut til å være malt opp senere enn kurven, dvs. senere enn 1920-årene.

Det ser ut til å være brukt oljebasert maling. De brune områdene er halvmatte, det øvrige har forholdsvis høy glans. Alle flater er støvete, men overflaten er ikke spesielt skitten. Det er noen brune flekker (flaggermus-ekskremitter?) på de blågråfyllingene og på maleriene.

I de blågrå og brune områdene er det minimalt med oppskallinger, men det er noe glansforskjell i flaten på de brune områdene. Det er mange avskallinger etter siste behandling i 1982. I de øvrige fargeområdene, spesielt i de forgylte områdene, er det forholdsvis mange opp- og avskallinger. I enkelte av de forgylte tredimensjonale elementene er opp mot 40 % av malingen uten feste til underlaget. I karnasjonen har rester av tidligere limbehandling trukket opp malinglaget.

I malerifeltene (englene) er det avdekkingskader og enkelte steder opptrekk i malinglaget som sannsynligvis skyldes lim på overflaten. Bildene nedenfor viser skadetyper på prekestolen:

Brunt område med fargeog glansforskjell mot karyatiden.

Detalj av karyatideansikt. Trolig tidligere limbehandlet (før 1982).

Limskader på karyatide

Skader i overflaten på karyatide

Skader i malingen på listverk

Skader i forgylt område i over fylling

	
<p>Skader i dekor i midtfelt</p>	<p>Avdekkingskader i maleri. Limopptrekk i maling i øvre, høyre del av feltet/fotoet</p>
	
<p>Detalj av duen</p>	<p>Skader på undersiden av himlingen</p>
	<p>Bildet til venstre viser skader i blomsten sentralt på undersiden av himlingen og duens oppheng.</p>

4 Rense - og konsolideringsprøver

Det ble foretatt rensprøver med tørr- og våtrensmetoder. Støv fjernes best tørt. Etterrens med våtrenns fjerner noe mer smuss, men det er minimal forskjell på overflaten. Tørr-rens må delvis gjøres parallelt med konsolideringen.

Løs maling kan legges ned med punktkonsolidering ved bruk av syntetisk lim. Varmeskje ble ikke brukt under testingen, men kan være nødvendig noen steder. Punktkonsolideringen er tidkrevende ettersom det er mange små punkter med løs maling.

Retusjeringsmetoder ble ikke forsøkt.

5 Forslag til tiltak

Forslagene til tiltak er tilpasset den eksisterende rammen for behandlingsbudsjettet.

Rensing:

Støv fjerne ved tørr-rens. Det gjøres en våtrenns av utvalgte områder. For eksempel på brune flekker på malerier og på fyllingsflater.

Flaten til høyre er tørr-renset .

Konsolidering:

Det gjøres punktkonsolidering med syntetisk, aldringsstabil lim. Rensing og konsolidering må i noen områder gjøres som parallelle operasjoner.

Fernisering:

Det fernisseres ikke. Glansforskjellene i de brune områdene kunne utbedres med ferniss, men disse er ikke så skjemmende at det forsvaret endringen i overflaten og fargen som metning med en ferniss ville måtte medføre.

Retusjering:

Retusjering ville hjelpe den visuelle opplevelsen av prekestolen på kort avstand. Retusjering gjøres kun om rensing og konsolidering tar kortere tid enn beregnet.

Nytt feste av duen:

Det må lages et nytt oppheng til duen. Særlig festepunktet mellom duen og snoren er meget dårlig. Duen kan henges opp med små øyeskruer og fiskesene. Spikeren i blomsten i himlingen eller «kroken» i duen fjernes ikke.

Feste av sprukket utsveifet utskjæring :

Den nedre, utsveifede, gjennombrutte dekoren i feltet mot sør nærmest korskillert er sprukket. Det festes en metallvinkel på baksiden av elementet. Denne festes også til undersiden av kurven.

Skruehullet må gi mulighet for bevegelse i treverket der dette er nødvendig. Om ikke egnet vinkel finnes, kan patentbånd til nød brukes.

Undersiden av kurven med det sprukne elementet.
Metallvinkelen er skissert inn med blått. Eventuell bruk av patentbånd gjøres på samme måte. Det er mulig at det må legges små treforinger (balsa) under deler av vinkelen.

6 Vedlegg

6.1 Vedlegg 1

Dato: 16.12.2013

Til: Lars Smedstadmoen (Ringebu kirkelige fellesråd)

Kopi til: Merete Winness (NIKU), Riksantikvaren v/lver Schonhowd

Fra: Anne Apalnes Ørnhøi (NIKU)

Emne: Prekestolen i Ringebu stavkirke

A 128 Ringebu stavkirke, prekestol

Det ble i 2010⁴ anbefalt å utarbeide et forprosjekt for eventuell behandling av prekestolen. Prekestolen er fremdeles i svært dårlig stand. Konserveringstilstanden ble i 2001 (Stein: 2001) beskrevet som dårlig, men fikk likevel lav prioritering for behandling. Prekestolen ble mest sannsynlig sist konserverert i 1982⁵. På figuren under kan man tydelig se den gamle retusjen fra 1982 (rød avmerking), samt alle utfall etter 1982 som står frem som hvite områder. I tillegg er det mye løs maling over hele prekestolen.

⁴ 2011b: Ørnhøi, A. *A 128 Ringebu stavkirke. Retusjering av limfargedekor og konsolidering av limfarge innside skip. Delrapport 2. NIKU Oppdragsrapport 237/2011. Oslo.*

⁵ Arkivalia RA

Rød avmerking viser retusj (sannsynligvis fra 1982) med hvite områder som viser avskallinger etter forrige konserveringsbehandling.

6.2 Vedlegg 2

RINGEBU KIRKE

KONSERVERING OG RENSING AV ALETERTAVLE, KONGEMONOGRAM, MONOGRAM OVER PREKESTOLOPPGANG OG PREKESTOL.

Arbeidet er utført av Bjørn Erik Kampen og Lars Hauglid i tiden 30. mars - 16. april 1982.

Altertavlen

På steder hvor malinglaget var oppskallet, måtte først festes med lim, penslet på med spisspensel over bruddflaten av malingslaget. Overskytene lim ble tørket av umiddelbart med vann. Etter konserveringen ble tavlen først tørrenset med myk langhåret pensel med støvsuger holdt opptil arbeidstedet. Gjensittende skitt ble fjernet med mykt tørkepapir mett med svakt salmiakkvann. Under arbeidet med å fjerne gjensittende skitt med fuktighet ble det registrert på enkelte steder på de utskårede vinger at malingslaget løste seg med fukt. Ved overflatebetraktning tyder dette på at eldste malingslag var limfarge. Dette kan peke hen på at vinger og rammeverk kan være malt med lim som bindemiddel fra opprinnelig av. Billedmotivene på tavlen står uberørt og virker fetere og kan muligens være utført med fet temptra.

Oppmaling av rammeverk og de utskårne vinger, tyder på å ha vært utført i forbindelse med hovedrestaureringen av kirken interiør i 1921. Under oppmalingen har enkelte ranker blitt uteglemt, og disse steder måtte tørrenses.

Etter rensing av taveln ble kun de oljemalte partier av ranker og rammeverk mett med linolje/whitespirit blanding som ble godt tørket av med tørr fille. Billedescener og limfargeflater ble ikke oljemettet. Små generende lyse flekker på predellafeltets innskrift og belistning ble retusjert med fortynnet oljefarge. Søylen som er utført med polerforgyldning var noe avskallet og ble retusjert med fortynnet voksgull i skadete partier.

- 2 -

Kongemonogrammet

Monogrammet er dekorert på et tykt krittunderlag. Konserveringstilstanden må man karakterisere som meget dårlig og det var et hell at det var såpass mye tilbake av de høypolerte forgylte acantusranker, løvenes manker, kronen og speilmonogrammet. Dette gjelder også tildels den grønnmalte laubærkrans. Det tørre klima som er i kirken har bevirket en krymping av treverket med følge at det tykke krideringslag ikke har fulgt med treverkets bevegelser. Kirketjeneren kan fortelle at man på kalde dager vinterstid med brukte 70 KW ikke oppnådde mer enn - 10°C som romtemperatur. I slike tilfeller som dette kan vel den relative fuktighetsprosent sies å være så lav den kan bli.

Under utgravingen i 1980-81 har de bemalte gjenstander vært dekket til med plastfolie. Dessverre har folien vært for stor belastning for kongemonogrammet på grunn av den dårlig konserveringstilstanden den befant seg i. Enten har håndteringen av foliene vært for brutal eller gjennomtrekk i kirkerommet under utgravingen medført blaffring av plastfolien. I hvert fall ble det funnet fragmenter av forgylling på listverket som bærer monogrammet. De bærer preg av ferske avskallinger som lå med sin kritthvite bakside mot en støvete overflate. Det var umulig å feste på plass det som var falt av. Bitene er nå samlet i vårt materialarkiv.

Hele monogrammet ble konservert med påpenslet lim over bruddflaten. På grunn av polerforgyldningen ble monogrammet tørrenset med myk pensel. Kongemonogrammet er kun konservert.

Monogram over prekestoloppgang

Konserveringstilstanden var ikke så ille som kongemonogrammet. Kun konservering og rensing ble også her foretatt.

- 3 -

Prekestolen

Polerforyggingen var også her i dårlig konserverings- tilstand. Før rensing kunne foretas måtte limfestingen utføres først som øvrig limbehandling av gjenstandene. Bunnfargen på prekestolen var i god konserveringstilstand og er oppmalt under restaureringen i 1921. Bunnfargen på stolen ble kun renset og mettet med fortynnet olje/whitespirit blanding. Forgylte partier ble tørrenset og de avskallede partier retusjer med voksgull.

Materialer brukt under arbeidet

Rensing: Tørrensing med myk langhåret kost, og fortynnet salmiakkvann.

Konserveringsmiddel: Limfesting Acronal 300D. Levert av BASF.

Metting av tørr oljefarge: Linolje/whitesprit i forhold 1:3.

Retusjering: Rembrandtsoljefarger fortynnet med olje/whitespirit. Gull er retusjert med voksgull med olje/whitespirit. Levert av Connoisseur studio Louisville.

Lars Hauglid

Bjørn Erik Kampen

LKH /ls

Norsk institutt for kulturminneforskning er et uavhengig forsknings- og kompetansemiljø med kunnskap om norske og internasjonale kulturminner.

Instituttet driver forskning og oppdragsvirksomhet for offentlig forvaltning og private aktører på felter som by- og landskapsplanlegging, arkeologi, konservering og bygningsvern.

Våre ansatte er konservatorer, arkeologer, arkitekter, ingeniører, geografer, etnologer, samfunnsvitere, kunsthistorikere, forskere og rådgivere med spesiell kompetanse på kulturarv og kulturminner.

www.niku.no

NIKU Oppdragsrapport 122/2014

NIKU hovedkontor
Storgata 2
Postboks 736 Sentrum
0105 OSLO
Telefon: 23 35 50 00

NIKU Tønsberg
Farmannsveien 30
3111 TØNSBERG
Telefon: 934 66 230

NIKU Bergen
Dreggsallmenningen 3
Postboks 4112 Sandviken
5835 BERGEN
Telefon: 922 89 252

NIKU Trondheim
Kjøpmannsgata 25
7013 TRONDHEIM
Telefon: 922 66 779 /
405 50 126

NIKU Tromsø
Framsenteret
Hjalmar Johansens gt. 14
9296 TROMSØ
Telefon: 77 75 04 00